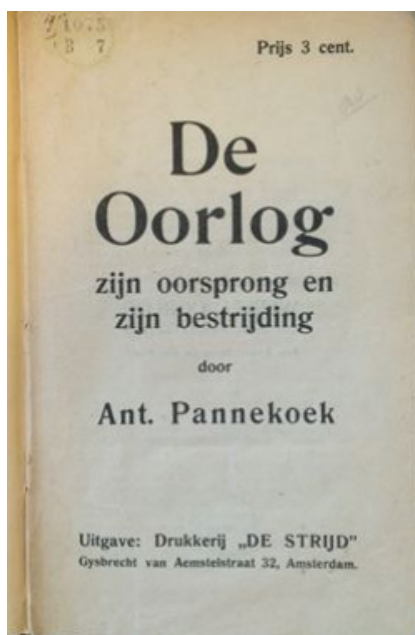

De inter-imperialistische oorlog

Drie teksten uit 1914 - 1918 van Anton Pannekoek

Inhoud

Anton Pannekoek, De oorlog, zijn oorsprong en zijn bestrijding (1914)	2
Kapitalisme en oorlog	2
Het imperialisme	2
Europese oorlogsvoorbereidingen	3
De Duitse expansie	4
De laatste oorlog?	5
De arbeidersklasse en de oorlog	5
Het socialisme	6
De strijd tegen de oorlog.....	7
Bron.....	7
Anton Pannekoek, Marxisme als daad (1915)	8
Bron.....	10
Anton Pannekoek, Cultuur en Natie (1915).....	11
Bron.....	12

Anton Pannekoek, De oorlog, zijn oorsprong en zijn bestrijding (1914)

Plotseling, zonder dat iemand erop verdacht was, heeft een wereldoorlog de volkeren overvallen. Wel wist men van de enorme militaire voorbereidingen in alle landen, maar dat daaruit werkelijk een oorlog zou ontstaan, die miljoenen soldaten in woeste strijd tegenover elkaar zou plaatsen en Europa in een reusachtig slagveld zou veranderen leek te monsterachtig om ooit waar te kunnen worden. En van allerlei kanten hoort men de vraag, hoe bij onze zo hoogontwikkelde beschaving en na zo vele vredescongressen zo iets mogelijk is. Welke onzinnige waan bezielt de mensen? Wie heeft deze menselijke slachtpartij op zijn geweten, de Duitse keizer, de Russische tsaar, of iemand anders?

Kapitalisme en oorlog

De oorlog is onafscheidelijk van het kapitalisme. Wij spreken van onze “beschaafde” maatschappij, alsof de oorlog daarin de enige onnatuurlijke wandaad is. Maar in werkelijkheid is deze maatschappij, omdat zij is gebaseerd op uitbuiting van mensen door mensen voor de winst ook in vreedstijd vol van onderdrukking en ellende, pijn en moord. Alleen al in Duitsland vallen in industrie en bedrijf jaarlijks 10.000 doden en 140.000 zwaargewonden als onschuldige offers van het kapitalistische winstdoel dat de nodige veiligheidsmaatregelen achterwege laat en de arbeiders tot het grootste tempo bij het werk opjaagt. In de oorlog wordt de verwoesting van mensenlevens en goederen slechts tot de allerhoogste graad opgevoerd, en daarom treedt in de oorlog de ware gedaante van onze kapitalistische maatschappij in haar volle afschuwelijkheid tevoorschijn. Zolang de mensen leefden en zwaar strijd moesten voeren om hun bestaan, hebben ze oorlogen met elkaar gevoerd, om woonplaatsen, vruchtbare akkers, om bezit en rijkdom. Dit geldt ook nog voor de burgerlijke wereld van de laatste eeuwen, iedereen moet daarin voor zichzelf zorgen en proberen in felle concurrentiestrijd met anderen een bestaan te zoeken. De een zijn brood is de ander zijn dood. In zulk een maatschappij, waarin het egoïsme, geboren uit het instinct van zelfbehoud, zonder medelijden alles neerslaat wat leven of voordeel in de weg staat, hoe zou daar van wereldvrede sprake kunnen zijn?

In deze burgerlijke wereld van kleine zaakjes en kleine ondernemertjes is het kapitaal steeds meer tot heerschappij gekomen. De kapitalisten beheersen als ondernemers en fabrikanten steeds meer het economisch leven en buiten steeds grotere massa's van de bevolking als bezitloze arbeiders uit. En uit deze talrijke kapitalistenklasse verheffen zich in de grote landen kleine groepen machtige kapitaal magnaten, die aan het hoofd van reuzenondernemingen met tienduizenden arbeiders tot alleenheersers van de productie worden, vooral in de mijnen en de ijzerindustrie, of in hun grote banken alle kapitaal macht van het land verzamelen en daarmee de industrie regeren, of gehele bedrijven in kartels en trusts samenvatten. Pas uit deze moderne wereld van geconcentreerd grootkapitalisme kon de wereldoorlog ontstaan, die nu uitgebroken is.

Het imperialisme

Het kapitaal zoekt winst, steeds meer winst. Naarmate uit winst en dividend steeds meer geld tot nieuw kapitaal opgehoopt wordt, dat winstgevende belegging zoekt, wordt het moeilijker, dat steeds maar in nieuwe binnenlandse ondernemingen te steken. De producten moeten ook afgezet kunnen worden, en de concurrentie maakt dit steeds moeilijker. Daarom slaan dan de kapitalisten het oog op verre onontwikkelde landen en vreemde werelddelen. Daar zijn kostbare producten binnen te halen, te kweken of te ontginnen, die op de Europese markt als grondstof voor de industrie of als verbruiksartikel veel waard zijn : ertsen, petroleum, rubber,

ivoor, katoen, koffie, tabak. Omdat daar het recht om ze te exploiteren vaak voor een appel en een ei, soms voor een fles jenever te koop is, of eenvoudig met geweld genomen wordt, zijn hier enorme winsten te maken. Maar daarbij blijft het niet.

In landen met een dichte intelligente bevolking (zoals India en China) zijn fabrieken op te richten, die door de weinig eisende bevolking grote winst beloven; waar handwerk en landbouw bloeit, kunnen spoorwegen de producten naar de wereldmarkt voeren; de aanleg van spoorwegen in vreemde werelddelen is altijd het begin van kapitalistische exploitatie. De staalindustrie, die de rails en de locomotieven levert, heeft het grootste belang deze ontwikkeling te bevorderen, waar ze kan. Aan zwakke despotische regeringen, zoals in Egypte, Perzië, Turkije, China, wordt geld geleend (dat ze of voor hun plezier, of voor kanonnen of publieke werken gebruiken) door de Europese banken, waarbij deze zich verzekeren van de ontvangst van hun hoge rente door de belastingopbrengst in onderpand te nemen. Zo worden dan de boeren in Turkije en China door het Europees kapitaal uitgezogen. Voelt zich zo'n land door die schuld te veel in de knel gebracht, en wil het die van zich afschuiven, dan komen snel oorlogsschepen en troepen aan om die barbaren te leren, dat men zijn verplichtingen moet nakomen; zo is Egypte al Engels, Marokko Frans geworden en de onafhankelijkheid van Turkije en China is nog maar een schijn. In geheel primitieve landen zonder gevestigde regering, zoals in Afrika, worden eenvoudig stukken land als koloniën in bezit genomen, en bevalt dat de inlanders niet, dan worden ze met geweld onderworpen of uitgeroeid. De Europese regeringen staan met hun gehele militaire macht achter het kapitaal, dat zich in verre werelddelen uitbreidt. De economische expansie maakt tegelijk de politieke expansie nodig. Elk land tracht in het voordeel van de kapitaalbelegging zo groot mogelijke gebieden in vreemde werelddelen óf onder zijn invloed óf direct als kolonie in bezit te brengen. Dit streven naar wereldmacht, dat de politiek van alle moderne staten beheerst, draagt de naam van imperialisme.

Zo breidt het kapitalisme zich met snelheid over de gehele wereld uit; overal gaat het spoorwegen, fabrieken en industrieproducten brengen, overal de schatten van de aarde exploiteren, overal de primitieve volkeren steeds meer tot arbeiders maken, die door hun arbeid winst voor het kapitaal voortbrengen. Deze ontwikkeling bereidt de wereld voor een hogere vorm van samenleving voor; maar zij vindt in de meest barbaarse vormen plaats: gewelddadige uitroeiing van natuervolken, zoals de Kaffers en Hereros in Zuid-Afrika, verarming en hongersnood, zoals bij de boeren in Engels-Indië en op Java, ondergang van alle oude cultuur, gewelddadige revoluties en bloedige onderdrukking, zoals in Perzië en China, wreedaardige veroveringsoorlogen, zoals in Marokko.

Europese oorlogsvoorbereidingen

Maar dat is niet alles. Deze moderne ontwikkeling van het grootkapitalisme met zijn wereldstreven vindt Europa verdeeld in een aantal kleine staten, door geschiedenis, taal en traditie scherp gescheiden, door vroegere oorlogen tegen elkaar vijandig en vol militaire overleveringen. De staatsmacht, die voor de kapitalisten op moet treden, is de Duitse staat, de Franse staat, de Engelse, de Nederlandse staat, ieder staat moet voor zijn kapitalisten zo groot mogelijke stukken van de wereld veroveren; en zo treden ze als elkaars concurrenten op. Zo ontstaat een scherpe tegenstelling, een vinnige wedstrijd, waarbij ieder land zo veel mogelijk ten koste van de anderen wil hebben. Door kolossale militaire voorbereidingen probeert ieder zich sterk te maken tegen de ander, om aan zijn eisen meer kracht te geven. Miljarden zijn jaar in jaar opgeslokt door het bouwen van steeds grotere slagschepen en het versterken van de legermacht en haar bewapening, miljarden, die meestal door zware verbruiksbelastingen uit de arbeiders en kleine burgers en boeren geperst werden. En tegelijk groeide steeds meer het oorlogsgevaar; telkens kwamen nieuwe conflicten, dan over China, dan over Turkije of

Perzië, dan over Marokko. Telkens werd het nog weer bijgelegd, totdat eindelijk geen van partijen een stap wilde zetten en de oorlog uitbarstte.

Het is duidelijk, dat bij zulke enorme tegenstellingen niet ieder land alleen tegen alle andere kon staan. Ieder zocht bondgenoten, en zo ontstonden in Europa de beide grote driebonden: de driebond der hongerigen (Triple Alliantie) en de driebond der verzadigden (Triple Entente); aan de ene kant Duitsland, Oostenrijk, Italië, die koloniën willen hebben, omdat zij er bijna geen bezitten, aan de andere kant Engeland, Frankrijk, Rusland, die over geweldige buitenlandse gebieden heersen en ze willen houden.

De Duitse expansie

Duitsland is het onrust brengende element en de stuwende kracht in de ontwikkeling van deze tegenstellingen. Geen land, behalve Amerika, heeft in de laatste 40 jaren zulk een reusachtig snelle kapitalistische ontwikkeling beleefd. In de fabricage van ijzer en staal, het grondelement van de industriële wereldverovering, is het Engeland, de oude kapitalistische wereldmacht, ver voorbijgestreefd en wordt het alleen door Amerika overtroffen; door zijn grote banken is zijn kapitaal - hoewel niet zo kolossaal als van Frankrijk en Engeland - tot een vastbesloten organisatie samengevat, die de industrie beheerst, terwijl het in Engeland in veel meer particuliere handen verbrokkeld is. Zijn bevolking is hoofdzakelijk industrieel en wel grootindustriële (bestaand uit kapitalisten en loonarbeiders), terwijl in Amerika veel meer gemiddelde burgers en boeren wonen. Zo is Duitsland het type van een reusachtig snel ontwikkelend grootkapitalistisch land; en daarom is al het bovengenoemde streven naar wereldmacht hier in de hoogste mate voorhanden, te meer nog, daar het alleen maar een paar onbelangrijke koloniën bezit. De overgeleverde vormen van een despotische militaire staat passen goed bij dit streven; dat het leger de eerste plaats in de maatschappij inneemt, dat alles voor het militaire bukt en alle geld daaraan besteed wordt, is niet, zoals men vaak meent, een middeleeuwse achterlijkheid maar een uiting van de meest moderne imperialistische roofzucht. Sinds 1898 is Duitsland begonnen met het bouwen van een sterke vloot om ook op het wereldtoneel mee te kunnen praten, en dwong het Engeland en de andere landen om als reactie daarop ook vloten te bouwen. De gehele bourgeoisie staat sinds een jaar of tien achter deze politiek. Het gevoel, dat Duitsland zich meer moet laten gelden en te weinig wereldgebied heeft voor zijn expansiebehoeften en zijn kracht, beheerst de breedste kringen van de bevolking tot diep in de arbeidersklasse. Dit verklaart de vastbeslotenheid, waarmee de Duitsers in deze oorlog gingen. In verschillende streken van de wereld heeft het Duitse imperialisme vaste voet trachten te krijgen. In Midden-Afrika hoopt het door samenvoeging van zijn eigen stukjes met Portugees gebied en de Belgische Congostaat een groot rijk te vormen. In China heeft het Jiaozhou¹ bezet als uitgangspunt voor spoorweg- en mijnondernemingen. In Aziatisch-Turkije heeft het Duits kapitaal met Frans kapitaal broederlijk samengaand de Bagdadspoorweg aangelegd, waardoor het met Engeland in conflict kwam; deze spoorweg zou de kortste verbindingsweg van Europa met India in Duitse handen brengen, het veelbelovende Mesopotamië (het oude Eden) aan Engeland betwisten en Englands heerschappij in Egypte bedreigen. Wel werd na jaren van scherpe spanning dit conflict door een overeenkomst beëindigd, die Mesopotamië aan Engeland overliet; maar sedert het uiteenvallen van Turkije door de Balkanoorlog in 1912 dreigt Rusland Armenië te bezetten en daarmee in Klein-Azië te interveniëren, het gebied dat Duitsland als zijn invloedssfeer beschouwde. In Voor-Azië heeft het Duitse kapitaal zijn sterkste belangen; daarom wordt Turkije zoveel mogelijk door Duitsland op de been gehouden, en daarom heeft Duitsland zich vast met Oostenrijk verbonden, dat de brug naar de Balkan en de Middellandse Zee vormt.

---

¹ Zie Wikipedia [Jiaozhou](#).

De nationale conflicten op het Balkanschiereiland en de oorlogsverklaring van Oostenrijk aan Servië waren slechts de aanleiding tot de Europese oorlog, niet zijn diepste oorzaak, en behoeven we hier dus niet nader te behandelen. Toen eenmaal Duitsland en Rusland tegenover elkaar stonden en geen van beiden wilde inbinden, barstte de lang opgehoopte conflictstof in lichtelaaie uit. Frankrijk heeft van zijn rentenierskapitaal zoveel in zijn bondgenoot Rusland gestoken, dat het die niet in de steek kon laten; en Engeland begreep dat zijn wereldmacht tegenover Duitsland ten hoogste gevaar liep, als het Frankrijk door Duitsland liet neerslaan, zonder te helpen. Het is dus dwaas, hier aan één van alle partijen de schuld te willen geven. Het eigenaardige is juist, dat ieder zich aangevallen voelt en ieder van de strijdenden vast gelooft dat hij de een of andere heilige zaak verdedigt. De Duitsers zeggen, dat het voor hen om hun nationaal bestaan gaat, om “zijn of niet-zijn.” En dat is juist, voor zover hier het bestaan van Duitsland als wereldmacht bedoeld wordt. Zijn onafhankelijkheid als staat liep geen gevaar, ook niet als het zou verslagen worden, zomin als die van Frankrijk of Engeland. De oorlog wordt eenvoudig gevoerd om wereldmacht, dat wil zeggen: van de ene kant, om voor het Duitse kapitaal gunstiger investeringskansen te winnen, van de anderen kant, voor het Engelse en Franse, om zijn mooie winstgevende gelegenheden te verdedigen.

De laatste oorlog?

Men hoort vaak zeggen dat dit nu wel de laatste oorlog zal zijn, want hebben de mensen eens de verschrikkelikheden van deze oorlog doorleefd, dan zullen ze wijzer worden en verhinderen dat dat nog eens gebeurt. Alsof het alleen een kwestie van wijsheid of onwijsheid van de mensen is! Onze hele uiteenzetting van de oorzaken van de oorlog dient juist om aan te tonen, dat hier van geen goede of kwade wil, van geen wijsheid of domheid sprake is, maar dat de oorlog onvermijdelijk uit het kapitalistische karakter van de maatschappij moest ontstaan. Voor de kleine groep grootkapitalisten zijn het directe grote winstbelangen, die in de oorlog verdedigd worden; de overige grote massa van de bezittenden en zakendoenden hebben het gevoel dat hier verdediging, daar vermeerdering van het machtsgebied en het aanzien van hun land ook aan hun zaken ten goede komt en zij worden in hun nationalisme door de grote pers versterkt; en alles, wat van de verdere bevolking geestelijk onder hun invloed staat, wordt meegesleept of heeft geen kracht om zich te verzetten. Zolang de mensen, alleen of in groepen, voor hun levensonderhoud tegen elkaar moeten strijden, zolang zal oorlog voorkomen. Zolang het kapitaal de wereld beheerst en zijn streven naar winst de volken tegen elkaar ophitst en in het harnas jaagt, zal volkerenhaat en oorlog niet kunnen verdwijnen. Ook al zou een statenbond van Midden-Europa of in het gunstigste geval van geheel Europa uit deze oorlog voortkomen, dan zou deze later met Engeland, met Amerika, met nieuw opkomende staten in Azië om de wereldmacht strijden. Reusachtiger wereldoorlogen zullen op deze volgen, als niet tevoren een nieuwe sterkere macht in de geschiedenis ingrijpt, de macht van de arbeidersklasse.

De arbeidersklasse en de oorlog

De arbeiders hebben alle ellende van het kapitalisme te dragen, zonder dat zij van zijn rijke productiecapaciteit enig voordeel genieten: lange zware geestdodende arbeid, slechte woning, gebrek en armoede, en maar al te vaak gedwongen werkloosheid. Zo hebben zij ook van de felste uiting van het kapitalisme, van de oorlog, alle pijn te dragen, zonder dat hun belang ermee gediend is. Trekken ze niet als soldaat naar de grens, dan lijden ze onder de drukkendste werkeloosheid; maar dienen ze als soldaat, dan moeten ze leven en gezondheid opofferen in een verschrikkelijke broedermoord. En waarvoor? Komen ze als overwinnaars thuis, dan trekken ze de volgende dag het werkpak weer aan; het kapitaal zwelgt in de

winsten van de nieuwverworven gebieden, maar zij blijven de oude knecht; in hun toestand, in hun uitbuiting is door de oorlog niets veranderd.

Maar het vaderland dan? Moet de arbeider niet uit vaderlandsliefde zijn geboortegrond verdedigen? Gaan we na wat dit woord vaderland eigenlijk betekent. De boer is gehecht aan zijn geboortegrond, de streek, waar hij woont en zijn akkers heeft, waar hij de mensen kent en de taal verstaat. Van mensen met vreemde taal en vreemde zeden heeft hij een afkeer, maar verder heeft hij er niet mee te maken. Vijanden zijn voor hem de vreemden, die zijn rust verstoren, zijn dorp plunderen en op zijn hoeve de baas komen spelen. Dan grijpt hij naar het geweer en koelt zijn haat, zoals de Belgische boeren het tegen de Duitse soldaten deden. Maar van een bijzondere liefde tot het land, tot het staatsgebied, waarin hij woont, is hierbij geen sprake; een Brabantse boer voelt voor een Fries of een Amsterdammer net zo min iets als voor de staat der Nederlanden, aan wie hij belasting betaalt. Anders staat het met de bourgeoisie. Haar zaken strekken zich over het gehele land uit en zelfs daarbuiten. Dat scheidt een band van saamhorigheid met elkaar en met de gemeenschappelijke organisatie, de staatsmacht, op de hulp en bescherming waarvan zij moet kunnen rekenen. Heeft het kapitaal hulp nodig op Borneo, dan stuurt de regering soldaten. Is er staking in Twente, dan stuurt ze marechaussees. Heeft een ondernemer last met vreemde autoriteiten, de Nederlandse staat springt voor hem in de bres. Dit staatsverband is voor de burgerlijke klasse de gemeenschap, die haar helpt en waar zij op steunt. Daarom is het natuurlijk, dat zij daarvoor voelt en het als “vaderland” prijst en niet alleen vereert, maar er ook offers voor wil brengen. De onafhankelijkheid van het vaderland betekent de vrijheid, dit gehele gebied, de rijke koloniën inbegrepen, naar eigen wil te kunnen exploiteren; deze vrijheid is inderdaad voor de bourgeoisie het verdedigen waard.

Voor de arbeiders geldt dit niet. Nergens zijn ze in hun “vaderland” van een veilig levensonderhoud zeker; vaak zwerven ze van stad tot stad, tot ze soms eerst in het buitenland lonend werk vinden. Daar vinden ze in de Duitse of Belgische proletariërs kameraden, die dezelfde belangen hebben en met wie ze tezamen tegen de kapitalisten voor verbetering van hun lot te strijden hebben. De gemeenschap, die de boer in zijn dorp, de kapitalist in zijn vaderland vindt, kan de arbeider slechts in zijn klasse vinden; slechts door de steun, de solidariteit van zijn klassegenoten kan hij hopen, sterk tegenover zijn uitbuiters te staan. Gemeenschappelijkheid van zijn levensbelangen verbindt hem internationaal met de arbeiders van andere landen. Scherpe tegenstelling in zijn diepste levensbelangen stelt hem vijandig tegenover de bourgeoisie van zijn eigen land. Het nationalisme, de vaderlandsleuze, die voor de burgerlijke klasse de uitdrukking van echte gevoelens en diepe belangen is, is voor de arbeiders een frase zonder inhoud of zin en beheerst hen slechts, in zoverre zij zich zonder inzicht in hun eigen belangen door de burgerlijke parolen laten meeslepen.

Naarmate de arbeidersklasse deze burgerlijke leuzen overwint en tot helder inzicht van haar echte belangen komt, moet zij zich scherper tegen de oorlog en de oorlogspropaganda verzetten. Oorlog betekent voor de arbeiders: op commando van hun vijanden, de bourgeoisie, hun vrienden en klassegenoten vermoorden. De leuze van de arbeiders, die hun diepste belangen tot uitdrukking brengt, is de klassenstrijd. Klassenstrijd betekent voor hen: als aaneengesloten macht met hun klassegenoten internationaal de heerschappij van de bourgeoisie neerwerpen, en aan het kapitalisme, en daarmee ook aan alle oorlog een einde maken.

Het socialisme

Pas in een socialistische maatschappij zal oorlog een verouderde barbaarsheid geworden zijn. Het socialisme betekent gemeenschappelijke productie van alles, wat voor levensonderhoud nodig is, door organisatie van de arbeid dus opheffing van de onderlinge strijd. Het betekent

opheffing van de uitbuiting en de kapitaalwinst en in plaats daarvan regeling van de productie ten dienste van de behoeften. Deze nieuwe maatschappelijke orde kan eerst doorgevoerd worden, wanneer de kapitalisten niet meer meester zijn over de staat, en in hun plaats de arbeidersklasse de politieke macht verovert. Daartoe is nodig dat de arbeiders tot klassenbewustzijn ontwaken, en zich niet meer laten wijsmaken dat de huidige toestand de beste is of met kleine verbeteringen goed te maken is; dat ze hun eigen belang goed leren kennen, dat ze socialistisch leren denken en zich in sterke organisaties verenigen om het kapitaal te bestrijden. Organisatie en socialistisch inzicht zijn de beide middelen om de macht van het kapitaal te overwinnen en aan het kapitalisme een einde te maken.

De strijd tegen de oorlog

Strijd voor het socialisme tegen het kapitalisme is dus tegelijk de enig mogelijke strijd tegen de oorlog. Betekent dit nu, dat men dus, zolang het kapitaal nog meester is, werkeloos de handen in de schoot moet leggen, of zelfs maar gerust mee moet doen met de bourgeoisie en voor oorlogsbegrotingen en oorlogskredieten moet stemmen? Neen, zo goed als wij dag in dag uit nu al het kapitalisme kunnen bestrijden, zo goed kunnen we nu al de oorlog bestrijden, want deze beide soorten van strijd zijn een en hetzelfde.

Het is niet voldoende, over de afschuwelijkheid van de oorlog te jammeren; men moet de krachten opwekken en voorbereiden, die hem onmogelijk zullen maken; en wel door organisatie van de arbeiders en door socialistische propaganda. Is de arbeidersklasse in een land sterk georganiseerd zodat de grote massa's zich verenigd hebben en bereid zijn hun persoonlijk lot geheel voor het belang van hun klasse op te offeren en van socialistisch inzicht diep vervuld, dan laten ze zich bij een dreigende spanning tussen de regeringen niet meeslepen. Dan zijn zij bereid, alles te wagen, om door demonstratie of massastaking tegen de oorlog op te treden. Dan kunnen zij een regering dwingen alle oorlogsplannen op te geven en niet meer met vuur te spelen. Zulk een goed geslaagde actie tegen de oorlog betekent dan tegelijk een geweldige aantasting van de kapitalistische alleenheerschappij, dus een stap op de weg naar de verovering van de staatsmacht door de arbeidersklasse.

Zover is het nu nog niet. Bijna overal zijn de organisaties van de arbeiders nog geheel onvoldoende. En nog veel meer ontbreekt aan de geest, aan het socialistisch inzicht. Het is bij het uitbreken van deze oorlog bijzonder duidelijk gebleken, hoezeer de strijdende (sociaaldemocratische en syndicalistische) arbeiders en hun woordvoerders in alle landen onder de invloed staan van het burgerlijk patriotisme en hoe zij onder de frases van vaderlandsliefde en plicht tot verdediging van het vaderland zich met de bourgeoisie verbroederden en de internationale solidariteit van het proletariaat verscheurden. Was aan de Duitse arbeiders door hun pers een helder inzicht in het karakter van deze oorlog bijgebracht, en waren zij met volle energie opgetreden, dan was misschien de oorlog met zijn eindeloze gruwelen nog verhinderd. Dat hij uitbrak is een bewijs van de macht van het imperialisme, een bewijs van de organisatorische en vooral de geestelijke zwakheid van de arbeidersbeweging. Slechts een onvermoeide socialistische propaganda, die de hoofden verheldert en de harten tot strijd en aaneensluiting oproept, zal de voorwaarden kunnen scheppen, die het uitbreken van een oorlog in de toekomst verhindert.

Bron

Ant. Pannekoek, [De oorlog, zijn oorsprong en zijn bestrijding](#). Brochure, Amsterdam, Drukkerij De Strijd, 1914. Transcriptie en aanpassingen aan huidig taalgebruik: F.C., 2024.

Anton Pannekoek, Marxisme als daad (1915)

De filosofen hebben de wereld slechts verschillend *geïnterpreteerd*; het komt erop aan haar te *veranderen*. K. Marx: Stellingen over Feuerbach.

Wetenschappelijke theorieën komen niet voort uit puur abstract, onpartijdig denken in het menselijk brein. Ze dienen de praktijk, ze zijn bedoeld om het pad van mensen te verlichten in hun praktische levenstaken. Daarom worden ze zelf veroorzaakt door praktische behoeften en veranderen ze van vorm als de omgeving, als de maatschappij, als de behoefte verandert. Daarom kan dezelfde leer een heel andere gedaante aannemen als de tijden veranderen. Wat een verschil is er tussen het christendom van de eerste eeuwen, de Middeleeuwen, de verschillende protestantse kerken van de Reformatieperiode en dat van de vrijdenkende burgerij van de 19e eeuw!

De situatie is vergelijkbaar met het marxisme. Hoewel het een duidelijke wetenschappelijke doctrine is, heeft het verschillende gedaanten aangenomen, afhankelijk van de behoeften van de tijd.

Marxisme was de theorie van de omwenteling van het kapitalisme. Marx deed een oproep aan de proletariërs van de hele kapitalistische wereld: "Proletariërs van alle landen, verenigt u," schreef hij in het Communistisch Manifest in 1847. En hij deed meer dan alleen oproepen, zoals vele anderen deden voor verschillende doeleinden. Hij gaf de proletariërs ook een theorie die hen hun doel liet zien, de maatschappij aan hen uitlegde en hen de zekerheid van succes gaf. Dit was het historisch materialisme.

Historisch materialisme verklaart het handelen van mensen in de geschiedenis op basis van materiële, vooral economische, omstandigheden. Omdat mensen niet onbewust handelen, maar in hun handelen bepaald worden door gedachten, ideeën en doelen, betekent dit dat de gedachten, ideeën en doelen niet toevallig ontstaan, maar een gevolg zijn van dezelfde economische omstandigheden en noodzakelijkheden. Wanneer een economische omwenteling noodzakelijk wordt, wanneer de oude omstandigheden achterhaald zijn, genereert dit bij steeds meer mensen het besef van hun onhoudbaarheid en de wil om ze te veranderen; deze wil breekt dan onweerstaanbaar door in actie en bepaalt de praktijk. Het proletariaat hoeft dus niet alleen maar te verlangen naar een betere orde; het historisch materialisme geeft het de zekerheid dat die er zal komen, en wel doordat de economische ontwikkeling van de massa's hen ertoe aanzet en in staat stelt die vorm te geven. Het socialisme werd zo getransformeerd van een utopie in een wetenschap.

Tegenstanders die deze theorie niet begrepen, omdat het te scherp in tegenspraak was met hun meest stellige opvattingen, noemden het fatalistisch en zeiden dat het de mens reduceerde tot een willoze marionet. Dat ze hierin ongelijk hadden volgt uit het bovenstaande. Maar het feit dat ze in deze fout vielen was ook deels een gevolg van de bijzondere kleuring die het marxisme in de achter ons liggende periode kreeg. Er zitten twee kanten aan deze leer: de mens is een product van de omstandigheden; maar hij vormt zelf de omstandigheden. Hij is slechts een instrument van economische noodzakelijkheden; maar deze noodzakelijkheden kunnen alleen worden gerealiseerd door zijn handelingen. Beide aspecten zijn even correct en belangrijk, en samen vormen ze de hele theorie. Maar afhankelijk van de omstandigheden wordt de ene of de andere kant natuurlijk meer benadrukt. In de periode van zware vervolging na 1878, toen alles er hopeloos uitzag, toen zoveel leiders faalden of ontrouw werden aan het vaandel, toen de gelederen van de strijders sterk uitgedund waren, zou de moed van degenen die overbleven zijn ingestort als de theorie hen geen vertrouwen had gegeven, geen zekerheid van overwinning en de overtuiging dat geen menselijke kracht op de lange termijn op kon tegen de kracht van economische noodzaak. En zelfs in de latere jaren moest sterk worden benadrukt dat grote politieke veranderingen alleen mogelijk zouden zijn

als de economische ontwikkeling ver genoeg was gevorderd. De voorwaarden tot rijping laten komen moest toen de theoretische slagzin zijn; het marxisme werd de theorie van het parlementarisme in tegenstelling tot het anarchisme. Het marxisme, als de leer van de volledige afhankelijkheid van de mens van de economische omstandigheden, hielp de socialisten dus over de jaren van hun numerieke zwakte heen en was een veilige leidraad voor hun tactiek.

Daarbij moest het historisch materialisme een sterk fatalistische inkleuring krijgen, en zo prentte het zich in in de hoofden van de woordvoerders en theoretici van die tijd. Afwachten, ondertussen doorgaan met propaganda, de groeiende massa's proletariërs organiseren, want de omstandigheden werken voor ons; de economische ontwikkeling zal ons succes geven - dat was de tactiek. En de theoretische werken van die tijd, vooral die van Kautsky, tonen ons overal in de geschiedenis de allesoverheersende invloed van de economische omstandigheden.

Deze kleuring werd bewust uitgesproken in het laatste decennium, toen de omstandigheden gunstiger werden. Dit klinkt tegenstrijdig, maar het is gemakkelijk te begrijpen. Toen het politiek noodzakelijk werd om hun toevlucht te nemen tot nieuwe tactische methodes, om energiek te gaan ijveren voor belangrijke grondrechten, toen ernstige gevaren van het imperialisme naderden en de massa's deelnamen aan de strijd voor het stemrecht, werden de leidende partijkringen zich meer en meer bewust van het gevaar waarmee deze nieuwe tactiek, die een felle verdediging van de kant van de heersende machten teweeg zou brengen, hun gebruikelijke rustige activiteit bedreigde. Ze traptten op de rem af, hielden de massa's tegen en verzetten zich tegen degenen die voorwaarts drongen. Kautsky verdedigde de theorie dat het on-marxistisch was om het proletariaat tot zulke activiteiten aan te zetten; alleen anarchisten en syndicalisten drongen aan op actie; de ware marxist wist dat de omstandigheden eerst tot rijping moesten komen. Terwijl de groeiende macht van de partijbureaucratie de nieuwe drang verlamde en de partijtactiek bevroor, versteende in de teksten van zijn theoretische woordvoerders de wereldtransformerende leer van het marxisme in een dor fatalisme. Wat is het nut van acties die zoveel gevaren met zich meebrengen als de economische ontwikkeling ons vanzelf, zonder gevaar, vooruit zal helpen, onze macht voortdurend zal vergroten en uiteindelijk het succes in onze schoot zal werpen?

De arbeiders die dit marxisme hebben aanvaard, hebben tot nu toe geen bezwaar gemaakt tegen dergelijke leringen. De tegenstanders van de sociaaldemocratie waren niet zo fatalistisch dat ze de omstandigheden rustig lieten rijpen totdat de economische ontwikkeling Duitsland vanzelf de gewenste plaats in de wereld zou brengen. Ze wisten dat er voor geknokt moest worden, dat er niets gewonnen kon worden zonder strijd, en ze hadden zich jarenlang op voorbeeldige wijze op deze strijd voorbereid. Het proletariaat liet zich leiden, liet zich misleiden door het kunstmatig opgeblazen lawaai van de grote verkiezingsoverwinning en leefde voor de dag.

Daarom is het nu tijd om de andere verwaarloosde kant van het marxisme te benadrukken - nu de arbeidersbeweging zich moet heroriënteren, de engheid en passiviteit van het oude tijdperk moet afwerpen om de crisis te overwinnen. Mensen moeten hun eigen geschiedenis maken, hun eigen lot bepalen. Ze doen het niet uit vrije wil, maar ze doen het. De mens zelf is het actieve transformerende element in de geschiedenis. Zeker, de economie moet hem ertoe aanzetten, maar hij moet handelen. Zonder zijn actie gebeurt er niets; en actie in de zin van het transformeren van de maatschappij is iets anders dan eens in de vijf jaar een stembriefje in de stembus gooien. Het is niet zo eenvoudig om een nieuwe wereld op te bouwen. De menselijke geest is niet alleen het product van economische omstandigheden, maar ook de oorzaak van de transformatie van deze omstandigheden. De grote omwentelingen in de productiewijze (zoals van feodalisme naar kapitalisme, van kapitalisme naar socialisme) komen alleen tot stand omdat de nieuwe behoeften de menselijke geest in

beweging brengen en aanzetten tot een bepaalde wil; door deze wil om te zetten in actie, verandert de mens de maatschappij zodat deze overeenkomt met de nieuwe behoeften. Het marxisme heeft ons laten zien hoe vroegere generaties, toen ze hun wereld veranderden, gedreven werden door economische krachten; het laat ons nu zien dat mensen vandaag de dag, gedreven door economische noodzaak, hun handen uit de mouwen moeten steken als ze willen dat de wereld anders wordt.

Bron

Anton Pannekoek, [Der Marxismus als Tat](#), in Lichtstrahlen, nr. 2, maart 1915, pp. 99-102.
Vertaling en aanpassingen aan huidig taalgebruik F.C., 2024

Anton Pannekoek, Cultuur en Natie (1915)

De natie is tegenwoordig een werkelijke, krachtige gemeenschapsvorm van de mensheid. Maar die vorm bestaat alleen onder bepaalde historische voorwaarden. De vroegste mensen kenden hem niet; hun gemeenschap was de stam, waarvan de leden broeders en kameraden waren, terwijl daarbuiten alles vijand was. Ook de boeren in het middeleeuwse, afgezonderde dorp kenden geen natie. Hun gemeenschap was hun dorp of de naaste omgeving, de gouw of het dal. Een gemeenschap kan men alleen vormen met de mensen, waarmee men in contact staat, waardoor een wisselwerking van invloeden ontstaat. De boeren kenden alleen hun naaste omgeving; van dal tot dal en van gouw tot gouw was hun spreekwijze anders. Hun cultuur, het geheel van hun weten, hun zeden, hun overleveringen was het gemeenschappelijk bezit van deze kleine groepen.

Maar dat veranderde. De handel en later de industrie eisten een grotere gemeenschap. Ze schiepen een band tussen de burgers van een heel land, en omdat deze op markten en reizen met elkaar in contact kwamen, moesten ze zich uit het een of andere dialect een gemeenschappelijke taal, de nationale taal, vormen. Ze streefden naar een grotere, vastere staatseenheid, die onder leiding van keizers en koningen algemeen geldige wetten vaststelde. Hun gemeenschappelijke doeleinden en idealen, hun gemeenschappelijk denken en streven vonden uitdrukking in de werken van de grote dichters, denkers en strijders. De gemeenschappelijkheid van de historische gebeurtenissen gaf hun allen een zeker gemeenschappelijk karakter en wiste de oude provinciale eigenaardigheden uit. Deze eigenaardigheid blijft het langst bij de aan hun grond gebonden boeren bestaan; maar hoe meer de boeren in het moderne economische leven worden gesleurd, hoe meer ze met de concurrentie op verre markten te maken hebben, en zich met de algemene politiek moeten bezighouden, des te meer moet hun denken en voelen door de grote gemeenschap beïnvloed worden en nationaal worden. Ook de arbeiders, zodra ze tot geestelijk leven ontwaken, lezen de geschriften van hun vaderlandse schrijvers, waarin het denken en streven van de vaderlandse burgerij is neergelegd; ze gaan om met vaderlandse burgers, spreken en twisten met vaderlandse ondernemers, en moeten voor hun hoogste belangen in het vaderlandse parlement vechten. Zo vormen ze een deel van de natie; ook de strijd vormt een soort gemeenschappelijkheid, niet een van liefde en vriendschap, maar toch een van gemeenschappelijk beleven.

Zo is de natie, die alle klassen omvat, een feit. Evenzeer als het kapitalisme een feit is. Maar naarmate de maatschappij zich ontwikkelt, valt het ontoereikende van de natie als mensengemeenschap hoe langer hoe meer op. Haar onvolkomenheid naar binnen blijkt uit de steeds scherper tegenstellingen, haar onvolkomenheid naar buiten door de vijandschap tegen andere naties. Deze beide onvolkomenheden hebben hun oorsprong hierin, dat de natie een burgerlijke gemeenschap is, de nationale cultuur slechts de cultuur van de burgerlijke tijd.

De staathuishoudkunde, waarop de burgerlijke wereld, de natie is opgebouwd, is een staathuishoudkunde van het kapitalisme. De gehele verheven nationale cultuur is er op gebaseerd, dat de proletariërs zo goed als uitgesloten ervan zijn. De rijkdom van de kunst, de geestelijke ontwikkeling van de beschaafden en geleerden is alleen mogelijk door de armoede van de proletariërs. De oorlog is niet de enige wancultuur in deze wereld; 10.000 arbeiders worden jaarlijks in de Duitse-industrie gedood, 140.000 zwaargewond. De gemeenschap van de natie is een oppervlakkige, uiterlijke. Het woord van de twee naties, die naast elkaar leven, zonder elkaar te kennen, toont aan hoe diep de kloof tussen hen is. De diepste, belangrijkste levenservaring van de arbeider is een andere dan die van de bourgeois, maakt hem tot een ander mens, met andere bedoelingen, andere gedachten, ander verlangen. Zolang hij de strijd van de bourgeoisie tot stichting van een moderne staat moet meemaken, staat hij geestelijk onder invloed van de bourgeoisie, en deze invloed werkt nog lang na; dan denkt hij nog sterk

burgerlijk en nationaal, en dat wordt nog versterkt door goed bedoelende bourgeois, die uit medelijden met de arbeiders hun streven naar levensverbetering ondersteunen, maar zonder hun burgerlijke denkwijze op te geven. Maar naarmate de arbeider het karakter van zijn maatschappelijke toestand en de noodzakelijkheid van een hogere economische geheel erkent, groeien zijn doel en zijn gedachten boven het burgerlijk-nationale uit. Hij ziet een grotere en mooiere gemeenschap als ideaal voor zich, een gemeenschap zonder ellende en nood, zonder concurrentie en wederzijdse vernietiging, zonder uitbuiting en onderdrukking, een gemeenschap van de mensheid, die door georganiseerde arbeid geluk voor allen schept. De mensheid: want deze gemeenschap gaat boven de natie.

Ook de burgerlijke gemeenschappen, de naties, staan als delen van de mensheid — met elkaar in contact, nemen cultuurelementen van elkaar over, werken geestelijk op elkaar in. Wat Kant en Darwin, Beethoven en Newton, Dante en Zola, Goethe en Rembrandt geschapen hebben, is internationaal bezit van alle volken geworden. Wat deze volken echter verhindert, steeds meer tot een groter geheel, tot een mensheid samen te smelten, is niet het verschil van taal — iedereen die meer dan de lagere school heeft gevolgd, leert gemakkelijk enkele vreemde talen — maar de economische tegenstelling van de bourgeoisie. Elke natie, als burgerlijke gemeenschap, moet een buitenlandse strijd voeren om gebied, markten, koloniën, wereldmacht. Nationaal bewustzijn in het hart van een bourgeois is niet het bewustzijn, dat men bijv. als Duitser enigszins andere eigenschappen en gewoonten en een andere taal heeft dan anderen. Maar het is vijandschap tegen de nijd van de concurrenten, haat tegen hen die ons als vijanden bedreigen en, zich door ons bedreigd gevoelen. En juist om in deze strijd naar buiten sterk te staan, moet er, door nadruk te leggen op de natie en dan de eigenheid van de nationale cultuur te benadrukken, de eenheid naar binnen worden versterkt.

De arbeidersklasse erkent deze economische tegenstellingen niet. Voor de Duitse arbeider is de Engelse op de eerste plaats alleen een lotgenoot in het lijden, dan steeds meer een strijdmakker. Daarom is zijn socialisme internationaal; daarom moet de gemeenschap, die hij nastreeft, een internationale van de hele mensheid zijn. In de socialistische arbeidersbeweging wordt uit een klein begin een nieuwe cultuur en een nieuwe gemeenschap opgebouwd, die op tweeërlei wijze boven de cultuurgemeenschap van de natie staat: ze doet de kloof binnen in verdwijnen, en ze doet de kloof naar buiten verdwijnen. In de internationale gemeenschap van het socialistische proletariaat groeide het begin van de hogere cultuur van de mensheid op. Deze gemeenschap werd verscheurd, toen de sociaaldemocraten in Frankrijk, België, Duitsland de verantwoordelijkheid voor de wereldoorlog mede op zich namen.

Maar ze zal weer opstaan en machtiger opgroeien, als allen, in de harten waarvan nog het licht van het socialisme schijnt, zich van hun plicht bewust zijn. De natie is niet een star wezen, dat eenmaal gevormd zich in een hard pantser hult, wel grote binnenlandse veranderingen in de richting van het socialisme kan ondergaan, maar naar buiten scherp gescheiden blijft van de andere naties. In de proletarische beweging zal de internationale gemeenschap steeds sterker worden, tot onder het socialisme de opheffing van de nationale tegenstellingen de pantsers losmaakt en de naties tot een groter mensheidsverbond laat samengroeien. Evenals de oude stammen in de naties opgingen, zo zullen de naties in de mensheid opgaan, en een hogere rijkere cultuur zal de wereld vervullen.

Bron

Anton Pannekoek, [Kultuur en natie](#). De Tribune 20 januari 1915. Ook verschenen in Lichtstrahlen. Transcriptie en aanpassingen aan huidig taalgebruik F.C., 2024.

Meer van Pannekoek: [Klassenstrijd en natie](#) (1912), [De ineenstorting van de Internationale](#) (1914), [De economische noodzakelijkheid van het imperialisme](#) (1916), [Friedrich Adler](#) (1916).